

ENTAMU: L'ESPACIU AGRARIU N'ASTURIES. EL CALTENIMIENTO D'UN PAISAXE MEDIEVAL

Margarita Fernández Mier

LOS ESTUDIOS SOBRE L'ESPACIU AGRARIU ASTURIANU

El pasáu agrícola-ganaderu d'Asturies ye una actividá qu'entá ta mui presente na nuesa cultura porque les güelles dexaes por ella puen rastrexase tanto na memoria coleutiva como nos munchos elementos agrarios qu'aliten entá nel nuesu paisaxe; y estos puen ser estudios dende'l puntu de vista etnográfico, históricu o arqueolóxicu.

Anguaño'l paisaxe asturianu ta marcáu por una antropización del paisaxe natural que foi dándose pasu ente pasu a lo llargo de milenios, antropización intensificada dende los siglos altomedievales nos qu'entama a nacer una estructuración agraria que se caltuvo hasta'l sieglu XX y qu'entá güei podemos reconstruyir.

Los estudios sobre l'espaciu agrariu tradicional cunten con una tradición importante n'Asturies, tando mui presentes nellos los trabayos de J. García Fernández¹ que, dende un puntu de vista xeográfico, supunxeron l'entamu del averamientu al paisaxe agrariu tradicional y a los cambeos sufríos por él nos siglos XVIII, XIX y XX; nestos siglos hai tresformaciones d'envergadura nel sistema agra-

¹ GARCÍA FERNÁNDEZ, J. (1989): *Sociedad y organización tradicional del espacio en Asturias*, Xixón.

riu, lo que trai con ello, pa lo cabero, que menos persones se dediquen a la llabranza pola mor de la emigración pa la ciudá y qu'heba una especialización ganadera, de vaca de lleche o de carne.

Como dicíemos, va ser dende'l campu de la xeografía onde s'entamó a facer un averamientu mayor a la organización agraria tradicional, vista dende la perspeutiva de la crisis tan fonda pela que pasa'l mundu rural, analizando les causes y les sos fases de medría; dientro d'esta llinia destaca'l trabayu fechu a finales de los años ochenta por F. Rodríguez Gutiérrez sobre los montes del centru d'Asturies,² llinia d'investigación que l'autor nun dexó, como se pue ver na coordinación d'una obra más recién sobre'l paisaxe asturianu.³

Tamién dende'l campu de l'antropoloxía hebo un averamientu al mundu rural asturianu y a la so organización territorial, como l'estudiu sobre'l Valle d'Ardisana,⁴ nel Oriente d'Asturies, enfrentándose cola investigación dende'l puntu de vista de la crisis y tresformación que sufre'l mundu rural d'esta fastera dende mediaos del sieglu xx.

Trabayos d'esta mena desendolcaos nos últimos venti años miraron pal espaciu rural, qu'hasta entós taba cuasi escaeciu poles investigaciones xeográfiques o antropolóxicques.

Tamién hai que mentar l'estudiu históricu-antropolóxicu sobre los vaqueiros d'alzada d'Asturies fechu por A. García Martínez⁵ onde fai un acertáu averamientu al estudiu de la organización agraria d'esti grupu social, nos dos espacios xeográficos nos que se desendolca la so actividá: les brañes d'iviernu y les de branu, tratando non solo

² RODRÍGUEZ GUTIÉRREZ, F. (1989): *La organización agraria de la montaña central asturiana*. Uviéu.

³ RODRÍGUEZ GUTIÉRREZ, F. (Ed.) (2001): *Paisajes y paisanajes de Asturias. Organización del espacio y vida cotidiana tradicional*. Xixón.

⁴ GÓMEZ PELLÓN, E. (1994): *Vida tradicional y proceso de cambio en un Valle del Oriente de Asturias. Estudio antropológico del Valle de Ardisana*. Uviéu.

⁵ GARCÍA MARTÍNEZ, A. (1988): *Los vaqueiros de alzada de Asturias. Un estudio histórico-antropológico*. Uviéu.

los aspectos etnográficos, sinón que tamién garra muncha importancia l'estudiu históricu, especialmente'l que se refier a la dómina moderna.

Agora bien, estos trabayos falen principalmente de la evolución del espaciu rural nos dos últimos siglos, usando la documentación escrita y el trabayu etnográficu, pero la ordenación agraria asturiana aníciase na dómina medieval y, tamién dende'l medievalismu, hebo un avance importante no que cinca al estudiu de les estructures agraries, lo que fizo que s'averara a les rellaciones socioeconómiques y culturales ente l'home y el mediu natural nel que se desenvuelve, pudiendo apuntar toa una riestra de fitos cronolóxicos no que se refier a la estructura del poder que lu explota y a la evolución del paisaxe acordies coles anovaciones introducíes polos productos nuevos y los cambeos sociales.

Nos últimos venti años ficiéronse estudios de la documentación del mediu agrariu medieval que nos ufiertaron una visión variada sobre'l tema. Asina, dende la primer investigación de García de Cortázar sobre'l monesteriu de San Millán de la Cogolla⁶ (La Rioja), hebo otres na mesma llinia, delles n'Asturies, como l'estudiu de los monesterios de San Xuan de Courias⁷ y de San Bartolomé de Nava,⁸ y el del Cabildru de la Catedral d'Uviéu.⁹ N'otra llinia más nueva hai qu'inxertar los trabayos fechos pol profesor Fernández Conde¹⁰ y aportaciones importantes feches por Torrente

⁶ GARCÍA DE CORTÁZAR, J.A. (1969): *El dominio del monasterio de San Millán de la Cogolla (siglos X a XIII)*. Introducción a la historia rural de Castilla alto-medieval. Salamanca.

⁷ GARCÍA GARCÍA, E. (1980): *San Juan Bautista de Corias. Historia de un señorío monástico asturiano (siglos X-XV)*. Uviéu.

⁸ TORRENTE FERNÁNDEZ, I. (1982): *El dominio del monasterio de San Bartolomé de Nava (siglos XIII-XVI)*. Uviéu.

⁹ SUÁREZ BELTRÁN, S. (1986): *El cabildo de la Catedral de Oviedo en la Edad Media*. Uviéu.

¹⁰ FERNÁNDEZ CONDE, F.J. (1993): *El Señorío del cabildo de la Catedral de Oviedo*. Uviéu.

Fernández¹¹ analizando l'abondosa terminoloxía agraria medieval y atopando un mosaicu variáu bien reflexáu na documentación escrita. Sicasí, frente a la importancia de los estudios de tipu históricu, los análisis arqueolóxicos sobre les estructures agraries medievales cuasi dexaron de ser oxetu d'atención, aunque ye una llinia d'investigación que ta entamando a ser granible.¹²

EVOLUCIÓN HISTÓRICA DE LA CONFIGURACIÓN DEL ESPACIU AGRARIU

La estructura agraria analizada por xeógrafos y antropólogos pa los siglos XVIII, XIX y XX tien una trayectoria perllarga de xestación. que vien de la dómina altomedieval, direutamente rellacionada col afitamientu del poblamientu na rede aldeana que conocemos anguaño y venceyada a la intensificación agraria d'estos siglos.

Los espacios agrarios, como apaecen nos artículos qu'igüen esta obra, reflexen el momentu de más intensidá na explotación del espaciu, el clímax de la deforestación y la tresformación de los espacios naturales pa facer tierres de llabor y terrenos de pastu, intentando algamar un equilibriu ente la explotación agrícola y la ganadera, base del autoconsumu. Ésti ye'l momentu enantes de les tresformaciones introducíes pola industrialización y la urbanización d'Asurias.

Pero esi momentu de mayor intensificación de la explotación tuvo un procesu de formación lentu qu'entá pue reconstruyise pente medies de los análisis histórico-arqueolóxicos de les ordenaciones agraries d'anguaño, como se ve nos artículos que falen d'Uviéu

¹¹ TORRENTE FERNÁNDEZ, I. (1989): «Términos agrarios en el Medievo asturiano (siglos X-XIII)», *Asturiensia Medievalia* 5: 75-87.

¹² FERNÁNDEZ MIER, M. (1996): «Análisis histórico-arqueológico de la configuración del espacio agrario medieval asturiano» en *Mélanges de la Casa de Velázquez, Tome XXXII, Antiquité-Moyen Âge*: 287-318.

y Miranda: dende que s'asitien los llugares, entama una puesta n'esplotación del espaciu agrariu pasu ente pasu, empezando per aquellos términos más averaos a los pueblos: los *güertos* o *lloses*, apegaos a les cases, onde se semen hortolices de manera intensiva; tamién los llugares onde s'echa'l cereal: *eríes*, *cortinales*, *morteres*, *veigas*, *llousas*, *senras*, *llabourías* o *llourías*, *naliegas*, nomes que nes distintes partes d'Asturies valen pa llamar una mesma realidá: un espaciu grande, dixebraú internamente por *finsos* —*muñones*—, *cárcovas* o *suqueiros* que llenden tierras pequeñes —*bringues*, *faces*, *piezas*, *eiros*, *paraxes*, *pares*— y que tienen un calter semicoleutivu: individual cuando'l cereal ta na tierra y coleutivu desque se cueye, pa qu'entre'l ganáu p'aprovechar lo que queda, lo que llamen *derrota*. Esta práutica de coleutivismu yá nun se conserva en munchos llugares d'Asturies, manteniéndose sobre manera nes zones de monte. Esti funcionamientu, del que se conoz el so calter regláu pa los siglos baxomedievales y modernos, respunde a una aición coleutiva de zarramientu y puesta n'esplotación d'un espaciu incultu polos habitantes d'un llugar; esto, que s'anicia n'Alta Edá Media pue que, amás, tea en rellación colos poderes feudales que s'afiten nestos siglos y que manden na vida d'estes comunidaes controlando'l sistema d'esplotación y les tierras que se trabayen. Dende esta primera estructura agraria averada a los pueblos, pónense a llabrar a lo llargo los siglos tierras asemeyaes, anque nun se pue falar d'un procesu llinial, porque los altibaxos de la población nestos siglos supunxo l'abandonu y un usu nuevu d'estos llugares onde, a pesar d'estos cambeos, se caltuvieron les estructures con calter funcional hasta'l sieglu xx.

Y ye esta actividá de poner n'esplotación tierras ún de los rasgos qu'entá queden vivos nel paisaxe; ye lo que se conoz como *anovar*, *acepar*, facer *borrónes*, *cavaos* o *bouzas*; ye rozar un sitiu, estapinalu y facer borrones colos tapinos pa depués usar la ceniza p'abonar la tierra. Tol espaciu agrariu respunde a la mesma práutica que se vien faciendo dende va siglos, en dellos momentos de

manera colectiva, aunque los *cavaos* fechos nos últimos siglos nun tengan yá un calter colectivu, sinón que cuasi siempre son zarramientos fechos de manera individual.

La mesma estructura tienen los sitios que s'usen pa yerba pal ganáu: les *morteres*, *praderes* o *cotos* específicos de les zones de monte, que tamién tienen un calter semicolectivu una parte del añu, cuando se siega y se cura la yerba pa guardalo pal iviernu; depués meten el ganáu a pacer, de manera colectiva, aquellos que tienen una *pieza* —*tempa*, *vacada* o *campa*— dentro d'esti términu zarráu.

Estos espacios d'esplotación semicolectiva venceyaos a l'actividá ganadera son específicos de les zones de monte y la so apaición seronda na documentación medieval paez tar informándonos d'una intensificación adulces de la esplotación ganadera dende'l sieglu XII y, sobre manera, dende los siglos XIV y XV, con más interés de l'aristocracia laica por estos sitios de pastu y por facese col control de los mesmos. Quiciabes ún de los documentos medievales que nos informen más nesti sen seya'l que pertenez a la Catedral d'Uviéu,¹³ un falsu pelaxanu onde se conseñen toles morteres de L'Aramo, amosándose l'interés que tien la Catedral d'Uviéu nel sieglu XIII por controlar esos espacios pa la so esplotación ganadera. Otru elementu importante que nos fala del interés pergrande polo ganadero na Baxa Edá Media, sobre manera nos terrenos de monte, ye l'apaición en testos de referencies a *vaqueros* encargaos de lendar el ganáu de l'aristocracia, y vaqueros del Principáu, aniciu de los que van ser los *vaqueiros d'alzada*.¹⁴

¹³ «Addicemus eciam ecclesie uestre busta pernominata in territorio Asturiensi id est un monte Aramo bustum quod dicunt Foios et bustum Fonte Frida et busto quod dicunt Ortizedo et alio Ortizedo bustu quod dicunt Coua et bustum Iohanni et busto Panonin et illa mortera et busto quod dicunt Coua Maiore et Coua Minore et bustu quod dicunt Millatoris et bustu quod dicunt Pando de Andruas et bustu quod dicunt Buslarelli et busto quod dicunt Coualios et busto quod dicunt Cabanna Fenestrelli, busto in Forcata quod dicunt Monte Obio». (GARCÍA LARRAGUETA, S. (1962): *Colección de documentos de la Catedral de Oviedo*. Uviéu: 52).

¹⁴ Sobre esti tema ver: GARCÍA MARTÍNEZ, A. (1988): 85-94.

Pero amás de cambiar l'espaciu agrariu, va cambiar el paisaxe pola mor de la entrada de plantes nueves, davezu fomentaes pol poder feudal qu'obliga a semar un productu determináu pa comercializalu. Esto ye lo qu'apaez constatao nuna gran parte del occidente d'Asturies, nos terrenos que pertenecíen al Monesteriu de Courias, qu'impunxo les viñes nuna parte de les sos propiedaes. Esta práutica mantúvola, anque de manera residual, hasta güei.

Como nos dicen estos trabayos históricos, la complementariedad de terrenos dientro del espaciu agrariu que vemos nos trabayos etnográficos qu'amuesen la situación de los sieglos XIX y XX, respuende a un procesu de formación sele nel que paez que nos siglos baxomedievales y modernos hai una tresformación importante del paisaxe agrariu, especialmente nes zones de monte, con una mayor orientación hacia la economía silvo-pastoril.

Esta estructura agraria que se va iguando na dómina medieval va sufrir poques tresformaciones en dómines siguientes no que cinca a los sos elementos estructurales, pese a la importancia que va tener la introducción de productos nuevos pa semar como'l maíz dende'l sieglu XVI y, sobre manera, dende'l sieglu XVIII; anque se tresforma'l paisaxe porque se llabren otre coses, desdexando otre tradicionales como la escanda, el trigu, el centén, el miyu o'l panizu, la parcelación agraria va sufrir pocos cambeos, allugándose'l nuevu cereal nes eríes ya imponiendo un réxime nuevu nel so usu pol ciclu agrícola distintu —ye un cereal de primavera, frente al trigu o la escanda que son cereales d'iviernu— y, sobre manera, la recoyida de dos colleches al añu, menguando'l tiempu de la derrota, el tiempu que'l ganáu podía tar dientro de los espacios dedicaos a cereal.

Tamién rellacionao coles tresformaciones socioeconómiques de los siglos XVI-XVII-XVIII, tenemos qu'interpretar la morfoloxía agraria venceyada a dellos nuedos de población, como les brañes vaques d'iviernu —casu de les de Miranda—, nes que se pue ver una organización agraria con una esplotación dafechu individual y con

una perimportante dedicación a los espacios ganaderos. Esto ye por cuenta de la complementariedá qu'estes zones tienen coles brañes de branu —asitiaes en Somiedu— y respunde a unes necesidaes del espaciu mui estremaes d'aquelles que taben presentes cuando s'entamen a iguar los pueblos medievales. Nel branu'l ganáu ta nos pastos de los puertos. Sicasí, l'iviernu pásalu metío na corte de les brañes d'iviernu; d'ehí la necesidá de tener yerba guardao pa mantenelo, lo que fai que los praos garren más importancia; mientres, coyéense les tierres de pan nes brañes de branu, d'ehí la esistencia de pocos sitios pa semar nes brañes d'iviernu.

Nel sieglu XIX apaec una planta nueva que va ser perimportante dientro de les eríes: la pataca. Polos sos bonos resultaos y adaptabilidad va enllenar tierres de monte que tradicionalmente taben dedicaes a la explotación ganadera —les morteres y les brañes— especialmente polo granibles que yeren pa la collecha d'esti tubérculu les zones anovaes va poco. Entá anguaño hai en delles morteres de Somiedu los resclavos de los sistemes d'aterrazamientu fechos pa llabrar esti tubérculu nestes zones de monte.

Va ser dende'l sieglu XIX cuando se vean los camudamientos nuna morfología agraria que caltuviera la so fisonomía dende la Edá Media. Y estos camudamientos nun se ficieron d'una manera uniforme, sinón qu'apaecieron primero na marina y la fastera central qu'en monte, onde la tresformación verdadera del paisaxe foi nos años sesenta del sieglu XX.

Les tierres a cereal dexaron el so calter coleutivu o semicoleutivu, como se ve en Cuaña y nel Valle d'Ardisana, onde les eríes se repartieron ente los vecinos, cuando éstos tuvieron fuercia abondo, o pasaron a ser d'otros particulares. Amás, estos espacios sufrieron la presión de la demanda de les zones industriales y, nun primer momentu, echáronse a pataca, pa pasar a la fin a dexase dafechu pa ballicu, nabos y alcacer pa dar de comer al ganáu. Asina, algamábase'l máximu rindimientu de les eríes que daben pa la xente —maíz, trigu y pataques— y pal ganáu; esto fizo que se dexara de semar pan.

Esta mesma tresformación produzse en rellación colos espacios de monte: el so usu coleutivu desapareció pola mor de reparticiones de la tierra ente los vecinos y, igual qu'hebo cambeos nel sistema de propiedá, cambia l'aprovechamientu, porque la demanda de madera pa l'actividá minera acabará por imponer el plantar pinos que s'esportaben pelos puertos de la marina.

Esti procesu zárrase a mediaos del sieglu xx cola especialización ganadera cada vez mayor del territoriu asturianu y la imposición d'una economía sofutada na comercialización de los productos que dan les caseríes que sustituye al autoabastecimientu tradicional. Esti cambéu va traer consigo la especialización de les zones de marina y central d'Asturies na producción de lleche de la vaca frisona y la potenciación de la vaca roxa nes zones de monte. D'esta manera'l paisaxe agrariu asturianu acaba por tomar una presencia verde dafechu al ser tola so producción añal pal ganáu.

LES UNIDAES DE POBLAMIENTU VENCEYAES COL ESPACIU AGRARIU

La unidá básica d'esplotación agraria n'Asturies ye la *casería* o *caseirío*, términu xeneralizáu pa tol país y que noma la casa, los edificios apegaos a ella —cuadres, horros y paneres, tendeyones, llagares—, les tierres —tierras individuales y tierres dientro de les eríes con derechos d'aprovechamientu coleutivu—, los espacios de pastu —praos individuales y los terrenos dientro de les morteres con derechos d'aprovechamientu coleutivu— y los derechos d'usu comunal de los pastos coleutivos y los montes.

De la xuntura de les caseríes qu'igüen un nuedu d'hábitat, algámase la célula básica d'ordenación del espaciu agrariu: *el pueblu*;¹⁵ pese a la importancia que tradicionalmente se-y dio a la parroquia

¹⁵ GARCÍA FERNÁNDEZ, J. (1980): o.c.: 79.

como elementu d'organización territorial,¹⁶ ye evidente que'l qu'ordena la disposición del espaciu agrariu ye'l pueblu, continuador de les «villas» medievals. Dende'l pueblu distribúyense les unidaes del espaciu agrariu, quedando mui claru l'espaciu que pertenez a caún y tando tolo que se refier a la so xestión en manes de la *xunta vecinal*. Como se ve nos trabayos históricos, los nuedos qu'apaecen colonizando distintos espacios entamen adules a poner n'esplotación na Edá Media les tierres nueves, siempre sobre la base d'esi nuevu allugamientu. D'esta manera tresfórmase'l marcu dientro del que s'algama la supervivencia y reproducción del grupu social.¹⁷

Sobre esta estructura de pueblos organízase la rede parroquial. El so orixe hai que lu rellacionar cola alministración de los bienes que pertenecen al estamentu eclesiásticu y al cobru de los diezmos y que garra importancia como ente alministrativu y organizador del espaciu dende'l sieglu XVIII, cuando entama la xeneralización del hábitat dispersu, convirtiéndose la parroquia na célula territorial afayadiza p'asitiar unes caseríes que tienen cuasi toles sos propiedaes concentraes alreduro de la casa —a diferencia de lo que pasa nos nuedos de poblamientu concentráu— pero que tamién comparten espacios comunales, pasando a ser la parroquia'l marcu de xestión. Muncha importancia tien la parroquia nes zones de monte, porque dende elles xestiónense los recursos que, con calter comunal, pertenecen a más d'un nuedu de población. Esti ye'l resultáu de la evolución yá apuntada primero que nos fala de la especialización pasu ente pasu de l'actividá ganadera por parte de los señoríos na Edá Moderna. Dende esti puntu de vista, anque la parroquia puea davezu, y especialmente nes zones de monte, ser la célula ordenadora del territoriu, esto nun ye más que'l resultáu final d'un procesu llargu de progresiva estructuración agraria, del qu'entá nun conocemos

¹⁶ RODRÍGUEZ GUTIÉRREZ, F. (1984): *Transformación y crisis de un espacio de montaña*. Uviéu: 86 y ss. y 257 y ss.

¹⁷ BUEIDA, E. (1991): «El pueblu quirosán: una unidad social», en *Cultures* 1: 84-86.

fases importantes del so desendolcu: aquelles que se refieren a la explotación que dende la Edá Media los señores laicos ficieron de los espacios de monte; de cómo éstos pasen a ser de los pueblos, parroquies y entidaes menores dende'l sieglu XVIII y, sobre manera, el sieglu XIX; de cómo ye anguaño cuando la necesidá de la xestión comunitaria da un papel de muncha relevancia a la parroquia.

DE LA COSTA AL MONTE: LA DIVERSIDÁ XEOGRÁFICA NEL ESPACIU AGRARIU

Nun hai dulda de que la diversidá xeográfica que tien Asturias dende la costa al monte influyó dafechu na ordenación de los espacios agrarios. Los conceyos asitiaos na costa y na zona central tienen una complicación menor na estructuración agraria, al empar que nellos tán más presentes les práutiques agraries individuales, dexando les coleutives, que cuasi nun se mantienen na alcordanza de la xente. Asina, tanto si'l poblamientu ye concentráu como dispersu, tienen muncha importancia los *güertos* —en dellos llugares llámenlos *llosos*— y les *güertes* —*lloses* en delles zones— como productores d'hortolices —fabes de mayu, arbeyos, pataques, berces, llechugues, repollos, cebolles, ayos, tomates, pimientos— siendo, davezu, les segundes de más tamañu que los primeros, pero dambos echaos a hortolices pal autoconsumu.

Nes güertes ye onde tamién se planten los árboles frutales —mazanales, nisales, pescales, zrezales, etc.—, conviviendo coles hortolices; si'l tamañu del espaciu a frutales ye grande, pasa a considerase una *pumarada*, tamién na rodiada de les caseríes. Les güertes son más normales en llugares con hábitat dispersu, porque son espacios que tienen les sos propiedaes cabo la casería, d'ehí qu'heba más y mayores güertes.

Un bon exemplu de la importancia que foi garrando la mazana y la sidra n' Asturias dende'l sieglu XVIII vémoslu na parroquia de

Caldones (Xixón), pasando d'una producción pal autoconsumu a la producción pa la comercialización, colo qu'esto trai al empar de tresformación de llugares que taben a cereal y a praos en pumaraes.

Xunto a éstos, tán les tierras onde se semaba'l pan, yá fuera trigu o escanda. Delles yeren individuales dafechu y, en conceyos como Ribeseya, son les úniques qu'hai, nun habiendo memoria d'eríes nesta zona, anque sí n'otros munchos puntos de la costa, como podemos ver en Xixón o Cuaña, anque estes va tiempu que perdieron la so traza al dir zarrándose pasu ente pasu les faces; en delles zones sufrieron una evolución posterior al desapaecer les muries que zarraren les faces dientro de les eríes pola mor de les concentraciones parcelaries. Dalgunes peculiaridaes que permite la costa ye xustamente l'abastecimientu d'*ouca* o *ocle* como abonu pa les tierras, recoyó na seronda p'abonar nos meses d'iviernu. Tampoco nun hai qu'escaecer la existencia na rasa costera de sitios con muncha agua —*as molledas*, en Cuaña— que davezu dexábense a prau, pero onde s'encañaba tamién per debaxo pa saca-yos l'agua y ameyorar les tierras pa semar el cereal.

Otru tipu d'espacios que garren una especial importancia pa semar cereal son les vegues que los ríos faen al so pasu y que van ser les meyores tierras onde asitiar les eríes. Esti ye'l casu d'El Narcea, como se describe al pasar per Miranda y Pravia, convirtiéndose la so vega nel elementu más importante del espaciu agrariu polo granible que ye. Dientro d'ella había un importante sistema de riego, con un usu bien regláu, del que dependía cuasi tola comunidá.

Frente a la existencia de práutiques coleutives na estructuración de los espacios onde se semaba'l cereal, na costa y la zona central los espacios destinaos a producir pal ganáu tienen una organización individual dafechu: son praos zarraos sobre sí, caún d'un propietariu; dellos, los averaos a les corrientes d'agua o a caminos, con dalgún sistema de riego, pero la mayoría son de secanu, conseñándose dellos casos de praos averaos a cuadros onde s'usa'l purín como abonu. Estos, polo xeneral, cumplen una función doble: dar yerba que

se recueye al entamu'l branu pa mantener al ganáu n'iviernu, y dar *segao*, yerba verde, pa echar al ganáu direutamente, la *toñada*. Delles vegaes tamién pacen nos praos, pa lo que ye necesario *llendar* el ganáu, anque como pasa en Siero, esto nun se fai davezu, sinón que lo que dan los praos guardábase p'almacenalo y les vaques llindiá-bense peles cunetes, los caminos y los sucos o quedaben en terrenos comunales, anque fueren malos.

L'espaciu a monte tien nestes zones una gran variedá no que se refier a la propiedá: sitios que son dafechu de l'aristocracia laico —como Lieres y Trespando en Siero—; montes que son propiedá comunal del pueblu —como en Ribeseya, el valle d'Ardisana y Pravia—; otros que tán parcelaos dafechu, teniendo cada casería un cachu de monte —como en Gozón o Grau—; montes que son de los conceyos —como en Cuaña—. Esta riestra de situaciones amuesa la complexidá que garra la propiedá d'estos espacios, básicos pa la economía campesina, que na so mayor parte y dende la Baxa Edá Media tuvieron esplotaos polos grandes propietarios —yá fueren laicos o eclesiásticos— y qu'anguaño presenten una situación mui diversa qu'en parte tien que ver colos acontecimientos económicos del sieglu XIX, especialmente les desamortizaciones, qu'afectaron a los mesmos de manera desigual.¹⁸

Del monte aprovechábase cuasi too: los frutos de los árboles —especialmente la castaña, alimentu básicu nuna parte del añu—; la madera pa construcciones de toa mena, pal fueu y pa dellos oficios —madreñeros, cunqueiros, goxeros, carpinteros—; pal pastu del ganáu —non solo lo vacuno, sinón tamién lo porcino—; pa estru o mullíu pal ganáu; pa carbón vexetal... Sicasí, la evolución que sufrió'l monte nos últimos años ye un abandonu cuasi total de les práutiques tradicionales, la venta de la madera a los maderistes y la sustitución d'árboles del país —castañales, fayes y carbayos prin-

¹⁸ Un trabayu orientativu sobre'l tema: MORO BARRAÑEDA, J.M. (1973): «Los montes públicos en Asturias a mediados del sieglu XIX» n'*Agricultura y Sociedad* 12: 227-248.

principalmente— por especies forasteres como'l pinu y l'ocalitu. La so rápida medría aseguraba la rentabilidá de la inversión, ensin ver les comenencies que la introducción d'esos plantes podía tener y que tán sufriendo anguaño, especialmente no que cinca a la seca de los acuíferos pola necesidá que l'ocalitu tien d'agua. Esto tresformó'l paisaxe d'una gran parte d'Asturies, sobre manera na costa y en tol Occidente.

Frente a les munches tierres a pan na zona costera y central, nos conceyos de monte hai munches zones dexaes pa dar de comer al ganáu; éstes van dende l'aprovechamientu de les eríes cuando nun hai nada semao hasta los puertos más altos del cordal.

Una peculiaridá d'estos terrenos de monte ye que les práutiques coleutives van mantense bona parte del sieglu xx, mientres que, como víemos, na costa y el centru cuasi desaparecieron dafechu.

Nos pueblos del monte sémase tamién cereal nes eríes, existiendo davezu más d'una, tando asitiaes cabo'l llugar. Los cereales que más se llabraben yeren el trigu y la escanda, pero tamién el centén, como vemos en Palacios del Sil; equí tamién observamos la imposición d'un elementu qu'ocupa les partes más importantes nel espaciu agrariu, el *l.linu* o *llin*; esto hai que lo rellacionar cola so comercialización, que nel pasáu acabó por arrequexar al cereal pa pan.

El restu del espaciu en monte tien una estructuración importante rellacionada cola complementariedá de los pastos nel añu. Asina, hai praos averaos a les cases, que delles vegaes presenten posibilidaes de riego, que son los que van dar de comer al ganáu cuando sal de la cuadra depués del iviernu. Anguaño'l gran pesu de l'actividá ganadera fizo que se convirtieren en praos d'esta mena tolos espacios que nun va munchos años s'echaben a cereal, yá fueren tierres particulares o eríes.

Sobre éstos tán los *invernales*, praos zarraos, con sistema de riego si se pue y con una *cabaña* —*cabana* o *corte*— con cuartos pal ganáu y pagar pa guardar la yerba segao en branu. Estos praos —a los que llamen *brañas* en Grau— tienen una doble función: dar

yerba pal iviernu y dar pastu pal ganáu enantes de xubir a los pastos del monte y cuando yá baxen al acabar el branu.

Esta mesma función yera la que cumplíen les morteres —*prae-res* o *cotos*—, pero con una peculiaridá, el so funcionamientu semicoleutivu una parte l'añu: la siega la yerba facíase de manera individual y el pastu yera coleutivu, acordies coles *vacaes* que fueren de caún. Ye nes morteres de L'Aramo onde meyor vamos poder exemplificar la evolución que sufrieron les práutiques coleutives hasta la individualización dafechu del espaciu. El primer estadiu ye'l poner n'esplotación un terrén, el trabayu coleutivu de la yerba y el reparu d'ello ente tolos vecinos. Darréu, pártese esi espaciu manteniendo l'usu coleutivu pal pastu, pero non pa la recoyida de la yerba, y rifándose cada añu'l terrén que-y toca a cada vecín; asina evítase l'apropiación permanente. Un estadiu más evolucionáu ye la posesión siempre del mesmu terrén, pa quitar que la tierra s'egaye del espaciu coleutivu. Esto, quiciabes, nun se dio en toles morteres, pero sí nos fai ver el camín que fueron llevando les práutiques coleutives nos últimos dos siglos.¹⁹

L'escalón últimu n'altura de los espacios ganaderos representábenlu los comunales, el monte y el pastu. Nestos términos comunales dacuando acotábense determinaos terrenos pa una función concreta: ye'l casu de *las bueizunas* o *güeirizas* teberganes, onde metíen los gües capaos pa nun dexalos pastiar coles vaques. N'otros casos —como *las guarizas* de Proaza— acótase un terrén pa meter ganáu de cualquier triba, lo que facía qu'hubiera una persona encargada del mantenimientu del siti, yera'l llabor del *mesqueiru*.

L'espaciu de pastu más importante nes zones de monte son los puertos. A ellos xubíen el ganáu —bovino, caballar, la reciella y tamién lo porcino— cuando llegaba'l bon tiempu, habiendo en cuasi tolos

¹⁹ ÁLVAREZ MENÉNDEZ, B.; FERNÁNDEZ HEVIA, J.M.; FERNÁNDEZ MIER, M.; LÓPEZ CALVO, M.J. (1990): «Espacio y propiedad en un territorio de montaña: la tierra del Privilexu (Teberga)» en BIDEA 133: 157-162.

pueblos una reglamentación estricta pa ello que regulaba los díes que podíen llevar a la braña cada tipu de ganáu p'ameyorar asina l'aprovechamientu. Dábase-y el nome del puertu al pastu, aunque dientro d'él había un sitiü concretu —la *braña*, *vega* o *machada*— onde se construyíen cabañes —davezu pa guardar les críes y con cuartu pa que'l *brañeiru* pasara la nueche— y onde se concentraba la mayor actividá económica nos meses de branu. Como dicíemos al falar de les morteres, tamién la morfoloxía estremada de les brañes amuésanos la evolución que sufrieron estos espacios: brañes de monte como Los Fuecos y Sobia en Teberga, o Sousas y La Mesa en Somiedu, representen un tipu d'esplotación coleutiva, onde namás hai *corros* o *cabanas* con un *corral* pequeñu y una fonte, siendo'l restu del espaciu comunal dafechu; amás d'estes hai brañes d'otra mena, onde s'entama a partir l'espaciu en praos, caún cola so cabaña pa guardar la yerba; quiciabes una de les brañes más conocíes d'esta triba seya la de Mumián —Somiedu—.

Esta estructura complícase en delles zones; nel casu de los vaqueiros d'alzada, les brañes de branu son pueblos a los que van dende les brañes d'iviernu colos muebles, la cacía y el ganáu. Tamién tienen una morfoloxía estremada les brañes na zona oriental —como se ve n'Onís— onde l'actividá vanceyada a la ellaboración del que-su de Camonéu pidía tar de contino nes vegues. Éstes, amás de cabañes, tienen la *cuerre* pa oveyes y cabres, *tendayu* pa les vaques, *cubil* pa los gochos y un piteru pa les pites. Un bon exemplu ye la vega de Belbín —Onís—.

Tamién del común ye la esplotación del monte, onde se repite la complexidá qu'apaecía na marina y el centru, aunque con más importancia pa l'actividá económica d'estos pueblos altos, pola gran estensión de terrén que teníen pa madera.

Too esto exemplifica la diversidá que presenta l'espaciu agrariu asturianu, pero sobre una base común: unes práutiques coleutives que fueron desapareciendo nos últimos sieglos, sobre manera nel sieglu xx, que funden los sos raigaños na Edá Media.